

**МІЖ ВЕЛИКОДНЕМ І ЗЕЛЕНИМИ СВЯТАМИ:
ПРОГНОСТИЧНА ТА АПОТРОПЕЇЧНА МАГІЯ УКРАЇНЦІВ**

У статті розглянуто цикл календарних обрядів, звичаїв і вірувань, яких дотримувалися в період між Великоднем та Зеленими святами. Це ритуали, пов'язані з весняною та осінньою сівбою і городництвом, з дохристиянськими уявленнями про потойбічний світ. Наведено та проаналізовано різночасові записи з різних регіонів України.

Ключові слова: аграрна магія, апотропеїчна магія, Переполовнення, Права середа, Рахманський великдень, Навський великдень.

The article examines the cycle of calendar rites, customs and beliefs, which were observed throughout Eastertide, a period between Easter and Pentecost (Whitsunday). These are the rituals related to vernal and autumnal sowing and gardening, as well as to pre-Christian ideas on the afterlife. Presented and analysed are records of different times and from Ukrainian different areas.

Keywords: agrarian magic, apotropaic magic, Mid-Pentecost (*Perepolovennia*), Fourth (Right) Wednesday, Rahmanish Easter, Navish Easter.

В етнографічних дослідженнях XIX – початку XX ст. значну увагу приділено календарним обрядам і звичаям, приуроченим до таких великих церковних празників, як Різдво, Новий рік, Водохреща, Масниця, Великдень, Трійця, Купала та ін., адже вони мали давню язичницьку основу й багату архаїчну обрядовість. Значно менше зафіксовано ритуалів, що були на периферії цих свят: між весняним і літнім сонцестоянням. Але вони мали не менш важливе господарське та світоглядне значення. Так само добре описані жнивварські обряди і звичаї, однак рідкісними можна вважати етнографічні матеріали, що стосуються ритуалів, пов'язаних із весняною та осінньою оранкою і сівбою, городництвом, аграрною магією, хоча вони були вкрай важливі для селянина-хлібороба. Майже на всій території України цей цикл сільськогосподарських робіт випадав приблизно на період між Великоднем (ранній – початок квітня) та Зеленими святами. У статті ми спробуємо створити уніфікований образ українського народного календаря цього періоду, використовуючи матеріали, зібрані Михайлом Максимовичем, Костянтином Сементовським, Миколою Маркевичем, Павлом Чубинським, Борисом Грінченком, Василем та Петром Івановими, Іваном Франком, Василем Кравченком, Світланою Толстою, та власні записи з Хмельниччини, Київщини, Черкащини тощо.

**1. «Роди, Боже, на всякого долю»:
обряди і звичаї, приурочені
до весняної сівби**

Про майбутній урожай піклувалися заздалегідь. Низку магічних дій виконували вже під час жнив. Зокрема, на Коростенщині, коли зажинали ниву, зрізували по черзі три колоски і закопували їх у землю. Через кілька днів одкопували і дивилися, який колосок краще проріс і зазеленів: перший, другий чи третій. По тому дізнавалися, яка сівба дасть гарний урожай: рання, середня чи пізня [7, с. 375–376]. Якщо зима була довга і сніжна, у моєму рідному селі на Хмельниччині в день святого Юрія ходили на поле з паскою «шукати корінця» жита чи пшениці, щоб дізнатися, «чи буде пашня добра». Цілушку з паски і крашанки закопували у вуглі поля¹.

Дуже важливо було вибрати щасливий день для сівби, так само й садіння городни. Усе сіяли і садили в той день, коли на небі було багато хмар, бо вважали: якщо небо чисте – врожаю не буде. Ці вірування й досі поширені по всій Україні. Хліб сіяли на підповню, щоб колос був повний. Щоб яра пшениця родила «чиста, як золото» (щоб вберегти її від куколю), багато господарів сіяли її в Чистий (Великодній, або Страсний) четвер. А щоб у її колоски не вкидалась трав'яна хвороба «сажка», пшеницю сіяли в ту пору дня, коли вже не видно диму з хат, і розсипали зерна в той бік, куди віяв вітер на Явдохи (1 березня,

у перший день весни за ст. ст.). Якщо ж пшеницю сіяли не в Чистий четвер, то сівач одягав на себе ту сорочку, у якій він причащався, її він одразу скидав із себе, коли приходив з церкви після причастя. Загалом перед виїздом у поле орач мився, одягав усе чисте, іноді й нову сорочку. З цією ж метою, закінчуючи жати, мили руки – щоб на наступний рік жито було чисте, повне, важке, щоб ажгнулося до землі [8, с. 50].

Жито не можна було сіяти в дощ, бо воно буде «з метлицею» [2, с. 35]. Жито сіяли в той день, у який випав перший сніг, а гречку – коли був перший іній [2, с. 35]. Коли ж сіяли просо, вибирали день тижня, у який з'явилося багато хрущів. Сівба проса переважно розпочиналася наприкінці Провідного тижня і відбувалася кількома заходами, залежно від погоди. «Якщо до Івана просо з ложки, то буде і в ложку!» – тобто слід посіяти до кінця травня. У просо нерідко також вкидалася сажка, тому все насіння проса перепускали через полум'я або через дим від запаленої соломи. Також вірили, що запобігти хворобі можна, вкинувши у вогонь жменю проса перед самою сівбою. В обох випадках сподівалися, що від такого очищення проса вогнем воно вродиться «чистим, як вода» [8, с. 52].

Ячмінь намагалися сіяти якнайраніше, поки ще жаби не квакали. Вусатий ячмінь каже своєму господареві: «Кинь мене в кал, – я одіну тебе в жупан! Кинь мене в грязь, то будеш князь!» [10, с. 15]. Або ще каже він: «Топчи мене в болото, то буду, як золото!». За ячменем ішла в ріллю яра пшениця, а після неї – рясний овес. Гречку сіяли на зерно уже в червні, як добре вигрілася земля («Не сій гречки, поки не стрижеш овець», – казали в моєму рідному селі), а гречку-маївку сіяли власне на цвіт – для бджоли. Бджола ж говорить господареві: «Годуй мене до Івана, то наряджу тебе, як пана!». Горох висівали на полі рано, разом з яриною, бо він не боїться морозів. Бувало так, що посіють горох, а ще й сніг впаде на нього. Найсприятливішим днем для його сівби вважали Лазареву (Вербну) суботу [8, с. 53–54; 9, с. 3].

21 травня (ст. ст.), день пам'яті царя Костянтина і цариці Єлени, вважали найсприятливішим для сівби льону. Якщо в себе ще льон не посіяла, жодна господиня

не давала нікому насіння, боячись, що у неї льон зведеться (те ж саме стосувалося і всіх городніх культур) [2, с. 36]. Щоб вродив гарний «головнистий» льон, у коробку з насінням клали два варені яйця [2, с. 77]. Для сівби вибирали високого здорового чоловіка. Спочатку він двічі-тричі підкидав угору яйце, а тоді тільки починав сіяти (Чернігівщина). На Київщині, щоб волокно льону було білим, яйця варили і їли на полі, а щоб він ріс вищий, так само доручали сіяти найвищому на зріст чоловікові [8, с. 60]. На Коростенщині сіяли льон до Юрія (до 6 травня н. ст.). Господиня виходила в поле, набирала жменю льону і, сиплючи звисока, говорила: «Порости такий довгий, як Юрій!» [7, с. 376]. А щоб був чистий, вставляли у насіння запалену страсну свічку, принесену з церкви, і молилися Богу [7, с. 377].

Коноплі сіяли в середу і на молодіку – щоб були гарні і щоб їх не вибивали птахи. На Чернігівщині коноплі сіяли надвечір, і того дня вже нічого не робили, особливо не забивали нічого в землю, щоб коноплі не пішли в землю [2, с. 35]. На Полтавщині коли йшли сіяти коноплі, то брали з собою сирі яйця. Прийшовши на місце посіву, їх варили і їли. Шкара-лупи з яєць розкидали по підмету, примовляючи: «Роди, Боже, коноплі білі, як ці яйця!». Вірили, що від цього коноплі вродять кращі [9, с. 7].

У день, коли засівали ниву, не можна було нічого позичати, щоб не віддати врожай («щоб хліб не перейшов в другі руки» [7, с. 377]). Ідучи вперше у поле орати, остерігалися, щоб хто, боронь Боже, не перейшов дороги з порожніми відрами, бо у клуні буде порожньо [2, с. 35].

Готуючи зерно для посіву, до нього додавали зерна, освячені на Великдень, зерна з останнього снопа, з обжинкового вінка, з дідуха, з коляди (перша вижата на полі жменя колосся, яку на Різдво ставили на покуті під образами), а також ті зерна, якими засівали діти на Новий рік. Також сипали освячене насіння з останнього вимолоченого взимку снопа, зерна з подвійних колосків. Практично по всій Україні був звичай класти в насіння «хрести», спечені в середу Христопоклонного тижня (в день Середопістя). Частину їх їли в той самий день, а частину зберігали в засіках із зерном аж до посіву [11].

На Харківщині це печиво називали «хрестці», або «хрещики». Їх випікали з метою дати силу землі, орачеві та волам. Білоруси пекли печиво у формі господарських знарядь: серпа, коси, сохи. Традиційно «хрест» пікся з житнього та пшеничного борошна, у нього додавали різні злаки, монети, хрестик. Зерна жита й пшениці втикали для того, щоб дізнатися, на який хліб буде врожай. В один «хрест» уткнуть зерно пшениці, в інший – ячменю, в третій – вівса: яке з увіткнутих зерен вийде наверх, на той хліб і буде урожай [6, с. 50].

У великих селянських сім'ях намагалися виявити, хто з членів щасливіший, щоб він і почав засівати. Для цього пекли три особливих «хрести», і в один з них господиня запікала яку-небудь монету. Ці «хрести» зберігали звичайно в зерні, призначеному для посіву, і брали на ниву. Там обходили з ними кругом ниви, молилися Богу і троє чоловіків, узявши по «хресту», розламували їх. У кого виявиться монета, той вважається щасливцем і тому зачинати сівбу (Харківщина).

Слід зазначити, що хоч випікання «хрестів» було загальним явищем для всієї України, та ритуалізовані дієства з ними мали вузьколокальний характер. Так, на Харківщині, приїхавши на місце сіяння, їх клали на землю, молилися Богу, а потім з'їдали, розмочивши попередньо у воді, при тому звичайно говорили: «Дай же, Боже, і на наступний рік їсти свій хліб!». Інші брали з собою лише два «хрести»: один з'їдали, а другий закопували на ниві, щоб краще родила [12, с. 108]. Деякі лише перший виїнятий з печі «хрест» клали в зерно, призначене для засіву, а решту з'їдали в цей самий день. Приїхавши в поле, клали цей «хрест» на край ниви, ставали обличчям до сходу, проказували молитву «Отче наш», потім, узявши в руку зерна, кидали його на «хрест» навхрест і промовляли: «В ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Господи, поможи, Господи, благослови, дай, Боже, щастя!». Тоді сіяли першу жменю зерна і їли піднятий з ниви «хрест». Якщо в цей час над сіячем високо піднімалися зі співом жайворонки, то це провіщало добрий урожай, а якщо літали низько, то поганий (Харківщина).

Крім того, що їли самі, «хрести» ці давали їсти коням, волам, які обробляли

поле. У Курській губернії їх клали в овес, а тоді також з'їдали в полі. На Волині їх давали волам у той день, коли починали весняну оранку. На Харківщині, Курщині засівали поле, маючи із собою «хрести», так само, коли сіяли мак.

Узагалі, виїжджаючи в поле, ратай обов'язково брав із собою хліб – або той, що лежав на столі, або шматок паски, або спеціально спечений коровай, або благовіщенську проскуру. З хлібом також чинили по-різному: іноді його кришили в зерно і засівали, іноді клали на землю, іноді прив'язували в торбинці до решети, із якого сіяли. Іноді сіяч брав скатерку, розстилав у полі, клав на неї хліб, а тоді, помолившись і перехрестивши ниву (або поклавши чотири земні поклони на всі чотири сторони світу), починав сіяти або орати [11]. До речі, на Чернігівщині вважали, що не можна їсти на полі доти, доки сіяч не досіє до кінця: «Як гречку сієш, так не можна їсти, аж поки досієш, бо порожня буде, сама половка». Так можна «проснідати» і будь-який хліб. Тож завжди вирушали в поле натщесерце. А оскільки першого дня сіяли небагато («головне – почин»), то після закінчення роботи сідали снідати і перш за все з'їдали «хрест» («хліб за хліб») або інший, принесений із собою, ритуальний хліб, тоді ж давали його й худобі. Проскуру з'їдала вся сім'я. Іноді хліб закопували в землю по краях ниви. Хліб мав нагодувати, оплодотворити землю, повернути їй силу, яку вона затратила на його виробництво. Це була жертва землі перед засівом – за майбутній урожай. «Хліб з хлібом сіяти іду, аби був хороший урожай!» – промовляв сіяч із с. Поляна Свалявського району Закарпатської області [11]. У полі він цей хліб підкидав угору, щоб високо росло, а тоді приносив додому. У с. Березово Хустського району Закарпатської області перед першим засівом кидали вгору жменю насіння, щоб росло таке ж високе, а коли закінчували сіяти, підкидали вгору мішок з-під зерна [11].

Щоб оплодотворити землю, нерідко в кінці поля втикали в землю свячену вербу, розкидали її або спалювали на ниві. Символом плодючості було також і поросся, тому кістки зі свяченого великоднього пороссяти також закопували на ниві. Те ж саме робили зі шкаралупою яєць і з самими яйцями. Яйця також клали в корзину

з зерном. Після першої борозни, як орали ниву, господар гладив коня одним яйцем, а кобилу – двома. Нерідко брали в поле свічку, сіяли із сокирою за поясом – це мало відігнати від ниви всіх шкідників, хвороби (вогонь, залізо, сталь мали очисну й охоронну силу).

Вирушаючи перший раз у поле сіяти, запалювали перед іконами свічі й лампади, збиралися всією сім'єю для молитви, потім старший у родині кропив святою водою худобу й зерно, а після цього вирушали в поле. На Буковині вірили, що поле, оброблене святою худобою, дасть гарний урожай. Тому тут не тільки кропили волів святою водою, давали їм їсти хліб із сіллю, а й обкурювали ладаном або різними освяченими травами. У полі господар ще раз кропив їх святою водою.

Як правило, сіяли мовчки, але деінде при цьому вимовляли різні формули-заклинання або побажання. Зокрема, на Гомельщині, щоб був добрий урожай, примовляли: «Зароди, Боже, мне, а людям не!». У Новгород-Сіверському повіті перед початком сівби сіяч проказував початкову молитву «Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь. В добрий час!». А посіявши, говорив: «Уроди, Боже, на трудящого, на ледащого, на просящого, на крадящого і на всякую долю» [3, с. 16]. Або: «І не остав мене без хліба з моєю худобою» (Полтавщина). Після повернення додому іноді влаштовували обід урочистіший, ніж у звичайні дні.

Певні прийоми магії застосовували при садінні та сіянні городини. Так, наприклад, буряки намагалися сіяти в той час, коли повний місяць, щоб були довгі та рівні (Чернігівщина) [4, с. 20]. Щоб гарбузи були круглі й великі, їх садили або у Великодню суботу, або в той день, як по небу ходили круглі білуваті хмари [4, с. 21], або ще й тоді, коли «скотина» (корови, воли) лежала, щоб такі гарбузи лежали, як корови (Канівщина, Коростенщина). У моєму селі існувала традиція садити гарбузи в той час, коли червоно сходить або заходить сонце, «щоб були червоні, як сонце». При цьому замовляли: «Ростіть такі, як діжки!»². Огірки будуть довгі й зелені, якщо посіяти їх на Івана Довгого (21 травня н. ст.) і на молодика [7, с. 355, 375]. Як сіють огірки, то кажуть: «Ростіть такі, як пацюки!»³. У будь-яку суботу слід садити моркву,

щоб була солодка. Загалом вважали, що картоплю і будь-яку городину добре садити на Світлому (Пасхальному) тижні, але ні в якому разі не можна цього робити на Вербному, інакше «все піде в вербу», тобто буде безплідним. Коли садили картоплю, також примічали, щоб на небі було побільше хмарок (Хмельниччина, Коростенщина). «Як садят картоплю, то на полі закопують яйце, щоб картопля була чиста, як яйце», – повідомляє кореспондент із с. Бехи на Коростенщині [7, с. 377]. Цибулю намагалися посадити на підповню, щоб була кругла, як місяць⁴, а ще зарання, поки не почнуть квакати жаби, інакше доброго врожаю не буде. На Хмельниччині, навпаки, вважали, що як уже вечорами чути гучні жаб'ячі концерти, то можна все сіяти і садити – земля прогрілася⁵. Як садять цибулю, то кажуть: «Рости, цибульо, така, як дуля!»⁶. На Коростенщині цибулю старались садити на молодика і в пісний день, щоб черви не нападали. На Чернігівщині в той день, як збирались садити цибулю, господиня намагалась не сердитися і не лягтися, а як ішла вже садити, старалась поцілувати чоловіка чи так кого, щоб цибуля була солодка [2, с. 76]. На Коростенщині, у с. Бехи, перед тим, як садити капусту, господиня хапалася за голову, щоб капуста була велика і тверда, як голова [7, с. 68]. А як посадить, приносила горшка та камінь і приказувала: «Рости велика, як горщик, і тверда, як камінь». Горшка й каменя клали в кінці грядки [7, с. 376]. Схожий ритуал відбувався і на Полтавщині. Його описав Михайло Максимович: завершивши роботу, на початку грядки городниця ставила догори дном великий горщик, клала на нього камінець, а зверху – білу хустку – для того, щоб капуста була «туга, як камінець, головата, як горщик, а біла, як платок!». На початку ж садіння вона виконувала цілий ряд магичних дій із заклиральними формулами. Беручись за перше стебло розсади, вона хрестилася зі словами: «Дай же, Боже, час добрий! Щоб моя капусточка приймалась і в головки складалась!». Потім вона хапалась за голову, біла себе по стегнах, примовляючи: «Щоб моя капусточка була із кореня коренистая, а із листу головистая!». Присідаючи до землі, господиня говорила далі: «Щоб не росла високо, а росла широко!». Посадивши сте-

бло в землю, вона придавлювала грядку коліном – «щоб була туга, як коліно!» [8, с. 60–61].

На Канівщині на Спаса (19 серпня н. ст. в день Преображення) баби лякали капусту, щоб головата була. Господиня йшла вдосвіта на грядки й гукала: «Добрідень тобі, капусточко! Ану лиш! Прийшов святий Спас, вже б тобі в головки складатися час!» (вар.: «тебе різати час!» [4, с. 21; 8, с. 130]). Тоді хрестилась і йшла додому не озираючись.

Менше відомостей зафіксовано про звичаї, пов'язані із сівбою озимих культур. Як правило, вони були приурочені до дня осіннього сонцестояння (1 вересня за ст. ст., тобто до початку індікту). У цей день православна церква поминала св. прп. Симеона Стовпника, якого в народі називали «Семеном Літопроводцем», бо за всіма погодними ознаками в цей період уже наступала осінь з її першими заморозками, холодними дощами, довгими темними вечорами. Природа немовби завмирала, готуючись до зимового сну, земля щедро віддала всі свої дари – з поля, з городу, із саду.

Наприклад, на Хмельниччині досі вважають, що до Семена росте все, а після Семена нічого вже не росте ⁷. Тому до цього дня намагались завершити збір городніх культур – картоплі, буряків, зносили кавуни й дині з баштанів, гарбузи, капусту. Розпочиналася заготівля насіння та овочів на зиму (квасили капусту, яблука), починали збирати на зиму яйця. Вважали, що як минув день Семена, можна сіяти озимі культури. Однак сівба озимих (жита, пшениці) в південніших регіонах розпочиналась задовго до Семена, практично відразу ж після жнив. «А він оре, оре, на шлях поглядає, а його дівчина жито зажинає», – співається в пісні. На Поліссі ж приказували: «До Семена сіють озиме жменькою, а після Семена – міркою, щоб густіше сходило». Тут вірили, що саме на Семена (14 вересня) добре жито засівать. Засіваючи поле, господар приказував:

Семеню, Семеню,
Дам я тобі пашні жменю,
Пашні жменю, не полови,
Щоб доїлися корови ⁸.

На Поліссі ж була своя магія: коли господар ішов засівати, господиня кропила

його, коней і кругом воза свяченою водою, промовляючи: «Будьте здорові і дужі, як орданська вода». А як починав сіяти, молився так: «Роди, Боже, на всякого долю, пошли добру пору й час і не вменшай врожаю повсякчас!» [7, с. 362].

У північних регіонах України, а також на Гомельщині в цей день справляли «засівки» – готували святковий обід. У цей самий період розпочинали зябову оранку під яріві культури.

2. Переполовння. Вознесіння.

Рахманський великдень.

На четвертому тижні після Великодня, у середу, випадає половина (25 днів) між Паскою і П'ятидесятницею. Тому в цей день свята православна церква звершує свято Переполовння, на честь якого одправляють Божественну літургію та молебень із водосвяттям. Як середині посту, що випадає на Хрестопоклонному тижні в середу, так і середині Пасхального періоду народ надавав особливого значення. Фактично ця середа означала в народних уявленнях межу між весною і літом. До Переполовння була весна, а від цього свята розпочиналося літо. До цього дня забороняли купатися в річці, а після Переполовння можна було вже купатися. Народна традиція пояснювала це так: «Кажуть, колись Божа Мати перепливала річку і після того вода в ній стала тепла, так що можна вже купатися» (с. Бехи Коростенського пов.) [7, с. 373]. Ця легенда в різних варіантах поширена по всій Україні, звідси й походить інша назва свята – Переплавна середа. Однак у різних регіонах цю назву пояснюють по-різному: у цей день Матір Божа з Ісусом Христом перепливала через річку на трісці в Єгипет, щоб Ірод не вбив Младенця (Київщина) [15, с. 30]; Божа Мати пливала через річку з Дитям: на одній руці тримала маленького Ісусика, другою гребла – і Господь дав Їй третю руку, – таким чином виникла ще й народна версія походження чудотворного образу «Троєручиця» (Полісся) ⁹; не можна купатися до Переплавної середи, бо ще Божа Мати не перепливала через річку; Ісус Христос переплив через річку, тому вже можна купатися; у цей день Бог перепливає через воду [13, с. 300, 347]. На Харківщині вірили: якщо почати купатися до Переполовння, то в той рік буде багато утоплеників і пожеж [5, с. 140].

Переполювання мало в народі багато локальних назв, особливо на Поліссі: Половенська середа, Поплавна середа (бо Божа Мати плавала), Переплавлення, Суха середа, Оброчна середа (в цей день постилися, щоб дощ пішов і був добрий урожай), Градова середа. Залежно від назви, звершувалися в цей день певні обрядодії або існували заборони на певні види робіт. Там, де святкували Суху середу (Полісся), заборонено в цей день працювати на землі, бо висохне земля; городити плоти (бо можна загородити дощ); роботи в полі (сіяти, садити) – бо все це згодом виб'є град. На поле ходили після літургії хресним ходом, священник читав молебень і освячував поле, тоді обходили кругом поля хресним ходом. Примічали, якщо піде після цього дощ, буде «негідливе» літо, а якщо ні – літо буде сухе [13, с. 300, 347]. Хліби освячувалися в цей день і в Полтавській губернії.

Тут, на Полтавщині, а також на Харківщині, Київщині, Черкащині Переполювання називають «Права середа» [8, с. 61]. У цих регіонах відома веснянка:

Ой у Праву середу, середу,
Пасла дівка череду, череду.
Загубила корову, корову,
Запалила діброву, діброву ¹⁰.

Смертним гріхом вважали працювати в Праву середу, особливо на полі. Народ твердо пам'ятає, коли, кого і яка досягла кара за недотримання цієї заборони [10, с. 19].

На Тернопільщині вірили, що цього дня не можна орати, бо плугатар з кіньми чи волами може провалитися під землю. Тут існує легенда, що необачний орач колись таки провалився, і якщо в цей день прикласти вухо до землі, то можна почути «гей!», «гей!» [16, с. 114–115]. На Праву середу до сходу сонця обходили з іконою навколо двору для забезпечення його від пожежі (Харківщина) [5, с. 140].

На Херсонщині (с. Білозерка) в цей день також відбувалося водосвяття, після якого жінки обливали водою одна одну, бабів і дівчат, вважаючи, що разом із ними обіллють і відьму, щоб вона не затримала дощів, тому що облита на Переполювання відьма вже не посміє зробити це, і літо буде сприятливим [14, с. 96].

На Наддніпрянщині вважали, що в Праву середу добре сіяти коноплі, щоб

були «правими», рівними, як середа; добре висівати огірки, щоб прямі росли [8, с. 62]. На Хмельниччині намагались посіяти квасоллю, щоб вона добре висихала, бо тут цю середу називають не тільки «Правою», а ще й «Сухою» ¹¹. При цьому проказували таке поетичне замовляння: «Скільки на вишні цвіту, то щоб стільки було на стеблі стручків!» ¹². На Харківщині вірили, що як у цей день народиться яка-небудь худоба, то вона буде «полового кольору» (від «Переполювання») [5, с. 140].

У Галичині, на Гуцульщині, на Поділлі Переполювання відоме під назвою Рахманський великдень. Так, галичани вірили, що десь далеко, на сході, за чорними морями живуть люди, що зветься рахманами. Живуть вони щасливо, суворо дотримуються посту і лише один день на рік, на Великдень, їдять м'ясо. Рахманський же великдень припадає на Переполювання, коли до них по морю припливе шкаралупа освяченого яйця. Від цього повір'я виникло в Галичині прислів'я: «Постимо, як рахмани» [10, с. 19].

На Поділлі та на Волині (Літинський, Ушицький, Луцький повіти) вірили, що рахмани – це також християни, але вони не мають власного літочислення, тому дізнаються про Паску з того, як побачать на воді шкаралупи від крашанок, які припливають до них саме на Переполювання, через три з половиною тижні після нашого Великодня, бо живуть вони за далекими морями, під землею [15, с. 30; 16, с. 109–112]. Важливо і ось що: шкаралупи з яєць потрібно пускати на Дніпро чи в іншу річку по одній, як човники. На Вінниччині цей ритуал доручали здійснювати дітям: «Ну коли сі яйці приплинуть – ну так міні мама казала, що бири сю миску з шкаралупою... А я кажу: “Мамо, а я тако піду висиплю” – “А ти ни сип! Тако сядь і пускай!.. Шоб плили й плили”» [16, с. 119].

У гуцулів побутувало вірування, що рахмани живуть в іншому світі, під водою, де є все, як і на землі, – трава, дерева, небо. Іван Франко зафіксував у Стрийському повіті народні уявлення про те, що рахмани живуть біля великих вод, у які вливаються всі ріки, або за морями. Коли шкаралупа з крашанки припливає до рахманів, вона знов заповнюється яйцем, і кожного такого яйця вистачає на 12 осіб! Якщо в Рахманський великдень

прикласти вухо до землі, то можна почути, як рахмани під землею дзвонять у церковні дзвони (тобто святкують Великдень) [16, с. 111–112, 118–119]. На Поліссі зафіксовано звичай святкувати Рахманський великдень у четвер, за тиждень до Вознесіння, або в четвер після Тройці [1, с. 81–83].

У науці немає одностайної думки про рахманів, та однозначно, що це давні, дохристиянські уявлення про померлих предків, їхній дивосвіт, і що ці уявлення, певно, побутували в давнину по всій території України. Це засвідчує поширений по всій Україні звичай пускати на проточну воду шкаралупи з освячених крашанок, а також й інші освячені речі (паралельно існує й традиція спалювати їх – це два шляхи відправлення у світ померлих, небесний або підземний).

Цю думку підтверджують вірування, що їх зафіксували Костянтин Сементовський і Василь Кравченко на Київщині та Київському Поліссі, у яких рахмани змішуються з міфічними «навами», тобто померлими (слов'янське «навь» – мертвий, «навій» – той, що належить померлим). Можливо, саме це й є найдавніша, первісна основа цих народних уявлень. Та К. Сементовський зауважив, що в Київській губернії в четвер на Русальному тижні (після Тройці) урочисто святкують Навський великдень – звільняють себе і худобу від будь-якої роботи, згадують і майже повторюють Великдень. І ось чому: є десь за морем народ «нави», який живе безтурботно, несвідомо. Коли настає радісне свято Великодня, селяни, щоб розділити з ними цю радість, кидають на воду червоні шкаралупи яєць, які саме в Зелений четвер припливають до берегів, де живуть нави, – і тоді вони теж святкують Великдень [10, с. 21–22].

В. Кравченко зафіксував таку легенду у с. Бехи Коростенського повіту. Колись давно, як за князя Володимира прийняли християнську віру, далеко від нас жили люди – нави, які її також прийняли. Але як календаря в їх не було і письменних людей також, то вони не знали, коли справлять їм Паску. Князь Володимир сказав: «Тоді будете святкувати, як до вас по річці припливуть скорлупки з крашанок». А кияни на перший день Великодня повинні були ці шкаралупки пускати на річку. І якраз вони до навів припливали

четвертого дня (тобто у Великодній четвер) – і вони з того дня починали святкувати свій (Навський) великдень [7, с. 373].

І от ми знайшли той текст, який зв'язує роздроблений під впливом християнського світогляду єдиний колись цикл вірувань та обрядів, пов'язаний з поминаннями померлих, які відбувалися на межі весни й літа. Можна навіть з'ясувати рамки цього поминального циклу – приблизно від Великодня до Зелених свят, які завершувалися Проводом русалок, у давнину це міг бути якраз період весняного розквіту природи.

Річ у тім, що на Волині й на Поліссі відомий Навський великдень, який святкували саме в четвер після Паски, на Великодньому тижні. Він тут має різні назви: «мавський», «мамський», «намський», «навський», «наський», «бабський», «дамський великдень», «навська (намська) паска» [13, с. 152–154]. Очевидно, це й був початок поминання померлих у дохристиянські часи, адже вірування й легенди, пов'язані з ним, мають дуже слабкі християнські нашарування. Отже, це й є архаїчна, первісна суть свята, яке згодом (лише частково!) було перенесено на Проводи, тобто Фомину неділю, набуло християнського відтінку. Власне, суть «проводів» – це відправлення заупокійних служб у храмах та на могилках пасхальним чином, спільна трапеза всіх родичів або й усіх мешканців села на цвинтарі. Усі ж інші ритуали мають мандрівний характер, виконуються в різні дні. Наприклад, і нині на Поліссі, яке зберегло найархаїчніші пласти культури, зафіксовані звичаї та вірування, які цілком підтверджують нашу думку. Передусім, вірили, що у цей четвер покійники виходять з могил, тобто приходять у світ живих. Якщо сісти вночі коло вікна, то можна побачити, як вони йдуть усі до церкви [13, с. 152]. Тому в цей вечір варили для покійників яєчка і клали на стіл – вони прийдуть і побачать. (Ми зафіксували легенди про те, що покійники заходять додому у Великодню ніч, заглядають до кошика, призначеного на освячення¹³). У цю ж ніч має залишатися на столі вся їжа і посуд [1, с. 273–281].

У четвер вранці поліщуки ходили на кладовище «будити покійників». Наводили порядок на могилі, перемінювали рюш-

ники і «хвастухи» на хрестах, застеляли могили полотном, качали освячені яйця по могилі і клали їх на хрести, розламавши по шматочку – кожному по два шматочки зі словами: «Нехай попоїсть». Іноді яйця клали на могили, щоб їх другого дня забрали жебраки, із тією ж метою клали на могили млинці. Несли також і для себе паску, крашанки, вино – спочатку клали все це на могили (рудимент жертвоприношення), а тоді споживали самі або віддавали прохачам, пригощали їх просто на могилах («нищий», «дід» у народному світогляді уособлював не лише померлого, а навіть самого Бога). Іноді крашанки закопували на могилах (у дар померлим батькам, дітям чи онукам).

У цей день заборонені будь-які види робіт, особливо в полі. Ми зафіксували низку легенд про те, як були покарані ті, хто порушив цю заборону. Приміром, на Хмельниччині розповідають, як одна жінка, не зважаючи на застереження своїх родичів, пішла в поле, що було коло лісу, сапати буряки. Опівдні вона побачила гурт дівчаток, що з вереском стрибали житами, прибрані у віночки і в стрічки. Догадавшись, що це мавки (дівчата, що вмирають малими), і знаючи, що вони можуть залоскотати, вона втекла з поля, залишивши свитку, яку мавки пошматували на тоненькі «гнотики» (вервечки)¹⁴. Інший чоловік, за повір'ями моїх земляків, помер від того, що на Мавський великдень пішов копати рів¹⁵. Ще інша жінка пішла з дитиною до річки прати білизну, але тієї ж миті зірвався такий сильний вітер, що мало не вкинув у воду її та дитину (Хмельниччина)¹⁶. За роботу на Мавський великдень померлі (мавки) карають тим, що у порушника заборони де-небудь на тілі виростає «мавська кістка», або «гуля» – невелике затвердіння під шкірою. Щоб позбутися її, слід прикласти те місце до тіла мерця або обчеркнути мертвою кісточкою, знайденою на цвинтарі, тобто віддати померлому (Хмельниччина)¹⁷.

Святкування Мавського великодня відоме не лише на Волині, Поділлі, а й на Лівобережній Україні – Київщині, Полтавщині, Харківщині, Херсонщині. Досить широкий ареал побутування розширює й часові рамки свята: понеділок першого тижня Великого посту (дуже локально), Чистий четвер, четвер Русального тижня. Та все ж найчастіше пов'язується він із Велико-

днім, Світлим четвергом. Як і на південно-східній Волині, на Лівобережжі в цей день вшановували мавок – померлих нехрещених дітей. Вважали, що саме на Мавський великдень вони виходять із землі, виграють по житах і в лісі аж до Зелених свят, поки квітує жито. Тут вірування в мавок переплітаються з віруваннями в русалок, однак на Хмельниччині вважали, що мавки (їх ще називали «лоскотухи») походять від померлих дівчат, тому вони особливо небезпечні для парубків – при зустрічі залоскотують їх до смерті. На Хмельниччині існує легенда про те, що хлопець, який кохав дівчину, після її смерті зустрів її в полі мавкою, спіймав за руку, але вона втекла, парубок же несподівано вмер – і так вони поєдналися на тому світі¹⁸.

На Слобожанщині вірили в те, що померлі приходять у цей день до церкви на службу, тому вночі слід запалити свічку або лампадку, щоб праведні душі могли знайти дорогу. Опівночі тієї доби під звуки труби або церковного дзвона, який б'є тричі, померлі встають із гробів і прямують до місцевої церкви. На чолі процесії йде померлий священник, який служив у тому селі. Він виголошує молитву, після чого двері церкви самі одчиняються, увесь люд входить до храму і смиренно слухає відправу. Біля вівтаря стоять діти, тримаючи в руках крашанки, набиті клоччям. Після служби всі христосуються і виходять із церкви. Виголосивши проповідь, священник зачиняє двері храму. Невдовзі піють треті півні, й мерці розходяться кожен у свою могилу [15, с. 17].

Незважаючи на всю зворушливість ситуації, зустріч з ними вкрай небезпечна: у ту ніч не захищає ні хрест, ні молитва, єдиний рятунок – втікати, не оглядаючись. Не чіпають мерці лише того, хто здогадається облитися водою. За віруваннями слобожан, мав вмерти і той, хто побачить покійників у церкві.

У Пасхальний період (від Великодня до Вознесіння) не слід відмовляти в милостині жодному прохачеві, сам Христос ходить у цей час по землі у вигляді жебрака (Харківщина) [10, с. 18]. На Поліссі вірили, що до Вознесіння не можна нічим бити по землі, тому що по ній іще ходить Христос.

Свято Вознесіння православна церква відзначає в четвер шостого тижня після Великодня, за 10 днів до Тройці

(П'ятидесятниці). Через це його ще називають «Вшестя» (в шостий четвер). В Україні, на відміну від Росії, народна звичаєвість, приурочена до цього дня, не дуже багата. На Поліссі вірили, що на Вшестя Господь піде на небо і зішле тепло, тож почнеться справжнє літо. Також вірили, що як не буде дощу на Вшестя, то не буде ще шість тижнів, а якщо буде – то наступні шість тижнів йтиме дощ.

До Вшестя фарбували яйця, віталися «Христос воскрес», вірили, що хто помре до Вшестя, того душа піде до Раю. Також на Поліссі вірили, що Бог іде до неба в обід, тому їжу після сніданку залишали на столі – то Богу на дорогу. На Харківщині напередодні або на саме свято пекли «драбинки» – хлібці у формі драбини й вішали або ставили їх на божницях, до ікон, щоб Господь по цій драбинці міг вилізти на небо. В урожайні роки такі «драбинки» пекли з великою кількістю перекладин, а в неурожайні – з малою, тому що тоді «небо буває ближче» [5, с. 141].

У Сіверському краї, над Десною, у день Вознесіння пекли млинці, що їх там називали «божими онучами». Такі ж млинці там пекли і на Переполовненні, і це називалось «підсаджувати Бога на небо». Проте українське прислів'я стверджує: «Не прийдеться у середу Вшестя, а все у четвер» – тобто всьому свій час... [8, с. 62].

Отже, до засобів прогностичної аграрної магії належать такі ритуали: ворожіння на колосках про майбутній урожай різних злаків; вибір щасливого дня для початку сівби; вибір сіяча; ритуальне омивання до і після сівби; засівання поля неодмінно в чистій або й новій одежі; приготування насіння та магичні дії з ним; очищення насіння вогнем або димом; випікання спеціального печива та магичні дії з випічкою на полі і вдома; окроплення святою водою, обкурювання ладаном худоби і реманенту; дотримання низки прикмет, пов'язаних із погодою та порядком висівання культур; заборона позичати чи дарувати кому-небудь насіння до початку сівби; заборона давати що-небудь з господарства у день сівби; ритуальні дії на ниві перед початком та після закінчення сівби; використання низки сакральних предметів під час сівби (хліб, свічка, сокира, яйце); жертвоприношення землі перед початком сівби; виголошення магичних формул, замовлянь і молитов пе-

ред початком сівби тощо. Схожі ритуальні дії відбувалися і під час посадки городини. Однак їх виконували переважно жінки. Тут перше місце належить магії жіночого тіла (голови, стегнам, коліну, кулаку), а також явищам природи (сонцю, місяцю, хмарам). Повсюдно поширена заборона на польові та городні роботи в той час, коли в селі є покійник. У ці дні не дозволено також чіпати насіння, заготовляти запаси на зиму.

Особливого значення народ надавав дню Переполовненя (середа четвертого тижня після Великодня). Фактично вона маркувала в народних уявленнях межу між весною і літом. Цей день має цілу низку різних номінацій, із якими пов'язані різні ритуали та вірування. До апотропеїчної магії цього дня належать: заборона купатися до Переполовненя з метою відвернення від утоплеників і пожеж; обхід з іконою кругом обійстя з метою відвернення пожежі; одноденний піст із метою викликання дощу; низка заборон, пов'язана з відверненням посухи і граду, а саме: заборона працювати в полі і взагалі на землі, городити плота, орати, копати, сіяти, садити; обливання водою з метою знешкодити відьму, яка ховає дощові хмари; обходи та освячення нив. На межі весни й літа відбувалися дохристиянські обряди поминання померлих. Цей обрядовий комплекс зберігся донині в локальних святкуваннях Мавського, Навського, Рахманського та Русального великодня. З ними пов'язані майже ідентичні уявлення та вірування, низка жертвоприношень, поминальні трапези, заборони будь-яких господарських робіт.

Примітки

¹ Записано 6 вересня 1990 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н.

² Записано 6 вересня 1990 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н.

³ Записано 7 вересня 1992 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н.

⁴ Записано 6 вересня 1990 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н.

⁵ Записано 6 вересня 1990 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н.

⁶ Записано 7 вересня 1992 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н.

⁷ Записано у вересні 2013 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н.

⁸ Записано у вересні 2013 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н.

⁹ Записано у квітні 2010 р., у Великодню ніч, у Києві в Покровській церкві на Подолі від парафіянина Крисенка Дмитра. Розповідала його бабуся.

¹⁰ Записано в липні 1989 р. у с. Стецівка Звенигородського р-ну Черкаської обл.

¹¹ Записано 25 травня 1994 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від Мартинюк Тетяни Давидівни, 1931 р. н.

¹² Записано 7 вересня 1992 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н.

¹³ Записано 1989 р. в с. Гнідин Бориспільського р-ну Київської обл. від Борисенко Марії Юхимівни, 1914 р. н.

¹⁴ Записано 3 лютого 1988 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від Варави Панасії Аврамівни, 1927 р. н.

¹⁵ Записано 15 травня 1988 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н.

¹⁶ Записано 15 травня 1988 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від матері, Іваннікової Тетяни Варсонівни, 1939 р. н.

¹⁷ Записано 24 серпня 1988 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від Королюк Марини, 1911 р. н.

¹⁸ Записано 19 серпня 1989 р. в с. Губча Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. від респондентки з кута Осадьби.

Джерела та література

1. Агапкина Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл. Москва : Индрик, 2002. 816 с.
2. Гринченко Б. Д. Из уст народа. Малорусские рассказы, сказки и проч. Чернигов: Земская типография, 1901. 488 с.
3. Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Чернигов : Типография губернского земства, 1895. Вып. 1. 308 с.
4. Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Чернигов: Типография губернского земства, 1897. Вып. 2. 390 с.
5. Иванов П. В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. Харьков : Печатное дело, 1907. Т. 17. 216 с.
6. Иванов П. В. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда Харьковской губернии / упорядкув. та передмова М. М. Красикова. Харків : «Майдан», 2007. 58 с.
7. Кравченко В. Г. Зібрання творів та матеріалів архівної спадщини Василя Кравченка / упоряд. О. Рубан. Київ : ІМФЕ, 2009. Т. 2. 640 с.
8. Максимович М. О. Дні та місяці українського селянина. Київ : Обереги, 2002. 189 с.
9. Маркевич Н. А. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян. Киев, 1991. 174 с.
10. Сементовский К. М. Замечания о праздниках у малороссиян (посвящается любителям старины). *Маяк*. Санкт-Петербург, 1843. Т. XI. С. 1–44.
11. Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белоруссов XIX – начало XX вв. Москва : Наука, 1979. 287 с.
12. Сумцов М. Ф. Слобожане. Историко-этнографічна розвідка. Харків : Акта, 2002. 282 с.
13. Толстая С. М. Полесский народный календарь. Москва : Индрик, 2005. 600 с.
14. Чернявская С. А. Обряды и песни села Белозерки Херсонской губернии, записанные Софией Андреевной Чернявской. Харьков, 1893. 85 с.
15. Чубинський П. П. Мудрість віків : у 2 кн. Київ : Мистецтво, 1995. Кн. 2. 223 с.
16. Шалак О. И. «Рахманський великдень» на Подолі (Україна): Проісходження, особенности бытования в XIX–XXI столетии. *Духовна культура и религиозность некад и данас: различити контексти и традиције* / уредници др. Ивица Тодорович, др. Гордана Благојевич. Београд, 2012. С. 107–121.

References

1. AGAPKINA, Tatiana. *Mytho-Poetic Basis of the Slavonic Folk Calendar. A Vernal-Aestival Cycle*. Moscow: Indrik, 2002, 816 pp. [in Russian].
2. GRINCHENKO, Boris. *Vox Populi. Lesser Russian Stories, Fairy Tales and So Forth*. Chernigov: Zemstvo's Publishing House, 1901, VIII+488 pp. [in Russian].
3. GRINCHENKO, Boris. *Ethnographic Materials, Collected in the Chernihiv and Neighbouring Governorates*. Chernigov: Governorate's Zemstvo Publishing House, 1895, iss. 1, 308 pp. [in Russian].
4. GRINCHENKO, Boris. *Ethnographic Materials, Collected in the Chernihiv and Neighbouring Governorates*. Chernigov: Governorate's Zemstvo Publishing House, 1897, iss. 2, 390 pp. [in Russian].
5. IVANOV, Piotr. Activities and Beliefs of Peasants of Kupiansk District, Kharkov Governorate. In: *The Collection of the Kharkov Historical and Philological Society*. Kharkov: Printing, 1907, vol. 17, 216 pp. [in Russian].
6. IVANOV, Piotr. Activities and Beliefs of Peasants of Kupiansk District, Kharkov Governorate. Compiled and prefaced by Mykhaylo KRASYKOV. Kharkiv: Maydan, 2007, 58 pp. [in Russian].
7. KRAVCHENKO, Vasyl. *Collected Works and Materials of Vasyl Kravchenko's Archival Heritage*. Compiled by O. RUBAN. Kyiv: IASFE Publishing House, 2009, vol. 2, 640 pp. [in Ukrainian].
8. MAKSYMОВYCH, Mykhaylo. *Days and Months of Ukrainian Peasants*. Translated from the Russian by Volodymyr Hnatiuk. Kyiv: Amulets, 2002, 189 pp. [in Ukrainian].
9. MARKEVICH, Nikolay. *Customs, Beliefs, Cuisine, and Beverages of Lesser Russians*. Kiev, 1991, 174 pp. [in Russian].
10. SEMENTOVSKYI, Kostiantyn. Notes on Lesser Russian Holidays (Dedicated to Lovers of Antiquity). In: Stepan BURACHOK, ed.inchief, *The Beacon, A Journal of Modern Enlightenment, Art, and Education in the Spirit of the Russian Nation*. St. Petersburg, 1843, vol. XI, pp. 1–44 [in Russian].
11. SOKOLOVA Vera. *Vernal-Aestival Calendar Rituals of Russians, Ukrainians, and Belarusians of the XIXth to Early XXth Centuries*. Moscow: Science, 1979, 287 pp. [in Russian].
12. SUMTISOV, Mykola. *Slobozhahshchnyna Residents. A Historical and Ethnographic Study*. Kharkiv: Acta, 2002, 282 pp. [in Ukrainian].
13. TOLSTAYA, Svetlana. *The Polissian Folk Calendar*. Moscow: Indrik, 2005, 600 pp. [in Russian].
14. CHERNIAVSKA, Sofiya. Rites and Songs of the Village of Bilozerka (Kherson Governorate), Recorded by Sofiya Andreevna Cherniavskaya. Kharkov, 1893, 85 pp. [in Russian].
15. CHUBYNSKYI, Pavlo. *Wisdom of the Ages. The Ukrainian Ethnography in Pavlo Chubynskyi's Creative Heritage: in Two Books*. Kyiv: Art, 1995, bk. 2, 223 pp. [in Ukrainian].
16. SHALAK, Oksana. Observance of the Mid-Pentecost Festival in Podillia (Ukraine): Origin and Features of Its Holding in the XIXth to XXIst Centuries. In: Ivica TODOROVIC and Gordana BLAGOJEVIC, eds., *Spiritual Culture and Religiosity Then and Today: Different Contexts and Traditions: An International Thematic Collection*. Belgrade, 2012, pp. 107–121 [in Russian].

SUMMARY

In ethnographic studies of the XIXth to early XXth centuries, a considerable attention was paid to calendar rites and customs timed to major church holidays. However, there were far fewer rituals on the periphery of these holidays: between the vernal equinox and the aestival solstice. Yet, they were no less significant economically and philosophically. Ethnographic materials related to rituals associated with vernal and autumnal sowing gardening, and agricultural magic are also considered rare. Though, they were extremely important for a peasant-farmer. Almost throughout Ukraine, this cycle of agricultural work fell on the period approximately between Easter and Pentecost (Whitsunday). The article's authoress presents a unified image of the Ukrainian folk calendar of this period. The article uses the materials collected by ethnographers and folklorists of the XIXth–XXth centuries as well as the authoress' own records.

The means of prognostic agrarian magic embrace the following rituals: the divination on ears of corn about the future harvest of various cereals; the choosing of a happy day to start sowing; the choice of a sower; the ritual washing before and after sowing; the sowing of the field necessarily in clean or new clothes; the preparation of seeds and magical actions on it; the cleaning of seeds by fire or smoke; the baking of special cookies and magical actions with baking in the field and at home;

the sprinkling with holy water; the fumigation of cattle and stock with incenses; the observance of a number of signs related to the weather and the order of sowing crops; a ban on lending or giving seeds to anyone before sowing; a ban on giving anything from the farm on the day of sowing; ritual actions in the field before and after sowing; the use of a number of sacred objects during sowing (bread, candle, axe, egg); a sacrifice to the earth before the work beginning; the pronouncement of magic formulae, orders and prayers before sowing; etc. Similar rituals took place during the planting of cabbage, potatoes and other vegetables. However, they were performed mainly by women. Here in the first place was the magic of female body (head, thighs, or knees).

The people attached special importance to a one-week feast in the middle of Eastertide, namely the day of Mid-Pentecost (*Perepolovennia*). In fact, this Fourth (Right) Wednesday meant, in folk beliefs, the boundary between spring and summer. This day has a number of different nominations, which are associated with different rituals and beliefs. The apotropaic magic of this day includes: a ban on bathing prior to Mid-Pentecost in order to avert drowning and fires; the bypassing with an icon around in order to prevent fire; a one-day fast to cause rain; a number of prohibitions related to the prevention of drought and hail: a ban on working in the field and on the ground in general, as well as fencing, plowing, digging, sowing, and planting; pouring water to neutralize a witch hiding rain clouds; detours and consecration of fields.

At the turn of spring and summer, pre-Christian rites of remembrance of the dead took place. The authoress tries to find out the scope of this memorial cycle – from about Easter to Green Week, which ends with the ritual of *Seeing Off Mermaids*. In an opinion of authoress, this ritual complex has preserved to this day in local celebrations of Mavka's Easter, Navish Easter, Rahmanish Easter, or Mermaid Easter. These observances are associated with almost identical ideas and beliefs, a number of sacrifices, funeral meals, and prohibitions of any household chores.

Keywords: agrarian magic, apotropaic magic, Mid-Pentecost, Fourth (Right) Wednesday, Rahmanish Easter, Navish Easter.